

Jan Zdunik, rozprawa doktorska: *Praktyki opowiadania o rodzinie w literaturze polskiej pierwszych dekad XX wieku na przykładzie twórczości Zofii Nałkowskiej i Juliusza Kadena-Bandrowskiego* (napisana pod opieką profdr hab. Ewy Paczoskiej)

Celem pracy jest przedstawienie i analiza tytułowych „praktyk opowiadania o rodzinie” w polskiej powieści modernistycznej na przykładzie twórczości dwojga autorów: Zofii Nałkowskiej i Juliusza Kadena-Bandrowskiego. Sensowność tego zestawienia autor wyjaśnia we wstępie, podkreślając przynależność obojga pisarzy do tej samej formacji intelektualnej i artystycznej (choć ich biografie są zarazem sprzeczne wobec siebie i kompatybilne) oraz podobną wagę tematu rodziny w ich literackich rozpoznaniach. A przede wszystkim - zbieżność ich refleksji związanej, z jednej strony, z projektem feministycznym, z drugiej zaś - z paralelną wobec niego diagnozą kryzysu męskości. We wstępie autor zwraca też uwagę na problemy związane z ustaleniem przedmiotu badań oraz precyzuje zakres znaczeniowy terminu „praktyki opowiadania”, które traktuje jako strategie narracyjne podmiotu prowadzące do strukturyzacji jego doświadczenia rodzinnego poprzez opowieść, tworzącą rodzaj matrycy przeżywania. Analiza tych strategii prowadzi do odpowiedzi na pytanie, jakie funkcje pełni w literaturze polskiej pierwszych dekad XX w. opowieść o rodzinie czytana w planie zarówno biografii indywidualnej, jak i zbiorowej. Jest to bowiem czas, jak wielokrotnie podkreśla autor, gdy dokonują się najważniejsze nowoczesne przemiany w przestrzeni życia prywatnego i publicznego, związane z kryzysem męskości, feminizmem, pojawieniem się pedagogiki personalnej, doświadczeniami rewolucji 1905 r. oraz Wielkiej Wojny, które doprowadzają do redefinicji społecznych ról płciowych. Rytm tych przemian wyznacza kierunek zawartych w dysertacji rozpoznań skupionych wokół czterech najważniejszych z tej perspektywy powieści Nałkowskiej i Kadena. Wykorzystywane do ich analizy i interpretacji narzędzia autor czerpie z propozycji kulturowej historii literatury, ale także z systemowej terapii rodzin, która, jego zdaniem, choć powstała w połowie XX w., dostarcza interesujących metod opisu rodziny jako wiązki relacji, określonego układu – przekładającego się także na opowieść. Swoją oryginalny wybór metodologii autor przekonująco i kompetentnie osadza w przestrzeni tak ważnych na początku ubiegłego stulecia związków literatury i nowoczesnej psychologii oraz psychoanalizy. Terapia systemowa kieruje ku analizie bohaterów uwikłanych w sieć rodzinnych relacji, powinności, ukrytych znaczeń kształtujących familijną matrycę zachowań, dla której rekonstrukcji ważne okazują się takie pojęcia, jak: rodzinne granice, struktury komunikacji, strategie rozwiązywania trudności, wzorce budowania tożsamości ról. Autor wykorzystuje także

psychologię narracyjną i badania nad narracją jako sposobem poznawania świata. Pokazując przy pomocy tych narzędzi „jednostkę uwikłaną w rodzinę” i „rodzinę uwikłaną w nowoczesność”, podkreśla jednocześnie, że jego lektura ma charakter empatyczny i nie unika związków z poszukiwaniami naszej współczesności. Rozdział pierwszy poświęcony jest przede wszystkim *Narcyzie* Nałkowskiej, czytanej w kontekście jej dzienników oraz wczesnej twórczości. Autor dociekliwie analizuje tu przesunięcia, transformacje i zamiany ról w powieściowej rodzinie Oleśnickich, wyprowadzając stąd specyficzny „rodzinny genogram”, który staje się tu ramą dla interpretacji psychologicznego fenomenu narcyzmu. W literaturze modernistycznej narcyzm łączy się ściśle z poszukiwaniem jednostkowej tożsamości i filozofią autentyzmu spod znaku Friedricha Nietzschego. Osadzając ten fenomen w opowieści o rodzinie Nałkowska, jak przekonuje autor, na nowo odkrywa i definiuje jego społeczne źródła, związane z koniecznością wyjścia poza rodzinną opowieść i niesione przez nią wzorce. W powieści Nałkowskiej *Narcyz* (w wersji żeńskiej) jest figurą poznawczego dramatu, którego źródła tkwią w relacjach rodzinnych. W rozdziale drugim autor analizuje powieść *Węże i róże*, którą czyta jako rozpoznanie dysfunkcyjnej sytuacji rodziny związanej z niepełnosprawnością dziecka oraz niedojrzałością obojga rodziców (zwłaszcza matki) do pełnienia tradycyjnych rodzinnych ról. Bohaterka tej powieści, osamotniona i postawiona wobec przerastających ją zadań, zostaje w sposób charakterystyczny, jak przekonuje ta analiza, „usunięta z opowieści”, zepchnięta na pobocze narracji o rodzinie. Nałkowska subtelnie i rewolucyjnie zarazem pokazuje tu, jak podkreśla autor, „emocjonalne światłocienie upośledzonego macierzyństwa”, ujawniając niemożliwość jego dyskursywizacji. Te dwa powieściowe obrazy dekonstrukcji rodziny w twórczości Nałkowskiej wieńczą *Niecierpliwi*. Zaproponowana w pracy psychonalityczna lektura tej powieści pokazuje świat rodzinnych uwikłań oraz znaczeń ukrytych w rodzinnej opowieści czy z niej wypartych jako więzienie i matecznik, neurozy, która prowadzi ku wyobrażeniu fatum Losu. W drugiej części pracy autor zajmuje się twórczością Kadena-Bandrowskiego. Zapomniany debiutancki utwór *Niezgula* czyta jako opowieść o męskim dojrzewaniu bohatera – syna księdza i prostej kobiety – nie tylko płacącego gorzki rachunek za wybory swoich rodziców, ale także próbującego się zmierzyć z różnymi wzorcami męskości, które okazują się w nowoczesnym świecie dysfunkcyjne lub nierealizowalne. Autor rozprawy przekonująco interpretuje tu różne fazy manifestowania się i rozpoznawania męskiej słabości, zwracając także uwagę na bezradność bohatera wobec historii, która dopełnia opowieść rodzinną o akcent wzmacniającej doświadczenie samotności i bezdomności. W kolejnym rozdziale autor analizuje *Luk* Kadena jako „powieść o przełomie i wojnie”. Główna

bohaterka tej powieści, po wyjeździe męża na front, testuje różne wzorce kobiecości i życia rodzinnego wpisując się w dyskursy „patriarchalno-patriotyczny” i „feministyczno-wyzwoleńczy”, które razem tworzą przestrzeń, jak to określa autor przy pomocy terminu z zakresu terapii systemowej, „paradoksalnej komunikacji”. Wynikające stąd rodzinne sposoby radzenia sobie ze zmianą (zaprzeczenie, uruchomienie mechanizmów obronnych – takich jak rodzinna „delegacja”, rewołta) okazują się niewystarczające jako wzorce nowej tożsamości. Jest to zatem kolejna historia klęski jednostki w zderzeniu z systemem rodzinnym i społecznym zarazem. W zakończeniu rozprawy autor wyróżnia cztery główne typy opowiadania o rodzinie, które wynikają z jego wcześniejszych analiz: opowieść o braku, o pragnieniu, o kryzysie i o autodestrukcji. Wszystkie dawne wzorce: narracje o polskiej rodzinie szlacheckiej, dziewiętnastowiecznej rodzinie mieszczańskiej i fantazmatycznie rozumianej „rodzinie czasów niewoli” okazują swoją głęboką dysfunkcjonalność w nowych warunkach społecznych, co prowadzi do jednostkowych i rodzinnych tragedii. Temu wnioskowi próbował przeciwstawić Kaden swoje międzywojenne powieści dla młodzieży, które rysują utopię rodzinną. Podjęta w tej pracy lektura polskich powieści doby nowoczesności przy pomocy narzędzi terapeutycznych pozwoliła na ważne dopełnienie przygód nowoczesnego podmiotu o doświadczenie „walki z rodziną” i samotności. Na koniec autor stawia wniosek dotyczący wymiaru terapeutycznego analizowanych w rozprawie powieści.

Ewa Pacońska